



TIBBIY PSIXODIAGNOSTIKADA KOGNITIV FUNKSIYALAR DIAGNOSTIKASI MUAMMOSI

Nazarova Zarnigor

Toshkent tibbiyot akademiyasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqola tibbiy psixodiagnostikada kognitiv funksiyalar diagnostikasi muammosiga bag'ishlangan bo'lib, hozirgi kunda zamonaviy tibbiyotda alohida e'tibor kognitiv buzilish muammosiga qaratiladi va ushbu muammo dolzarb bo'lib bormoqda.

Tayanch tushunchalar: Kognitiv jarayonlar, bilish, psixodiagnostika, kognitiv funksiyalar, sezgi, idrok, diqqat, xotira, tafakkur, nutq.

Аннотация: Эта статья посвящена диагностике когнитивных особенностей в медицинской психогене, и сегодня в современной медицине особое внимание уделяется проблеме когнитивного содержания под стражей, и эта проблема становится более актуальной.

Ключевые слова: Когнитивные процессы, знания, психодиагностика, когнитивные особенности, сенсорное, восприятие, уведомление, память, речь.

Annotation: This article is devoted to the problem of diagnostics of cognitive functions in medical psychodiagnostics, and now in modern medicine special attention is paid to the problem of cognitive impairment, and this problem is becoming relevant.

Key words: Cognitive processes, cognition, psychodiagnostics, cognitive functions, intuition, perception, attention, memory, thinking, speech.

Hozirgi kunda zamonaviy tibbiyotda alohida e'tibor kognitiv buzilish muammosiga qaratiladi va ushbu muammo dolzarb bo'lib bormoqda. Kognitiv degani shaxslar bilimlarni hosil qilish va o'zlashtirishga qodir bo'lgan jarayonlar. Kognitiv bu lotin tilidan olingan bo'lib "bilaman, bilish" degan ma'noni anglatadi. Kognitiv buzilish ko'pincha kekxa yoshda uchraydi. Ispaniya olimlarining qayt etishlaricha kognitiv buzilishga uchragan odamlar soni sezilarni darajada oshdi. Statistikaga ko'ra 13-22 yoshda 60-69% ni va 85 yoshdan kata odamlarda 43%ni tashkil etyabdi. Kognitiv buzilishning qiyinchiligini baholash uchun prognoz va terapeftik taktika katta ahamiyatga ega. Bu tashxis 2005 – yilda akademik N.N.Yaxno tomonidan taklif qilingan bo'lib Yaxno uni 3 turga bo'lgan: yengil, orta, og'ir kognitiv buzilishlar. Yengil va o'rtacha kognitiv buzilishlar dement bo'lmagan buzilishlarga to'g'ri keladi. Engil kognitiv buzilishlar dastlab yuqori darajadagi bir yoki bir nechta kognitiv sohalarning pasayishi bilan aniqlanishi mumkin, ular ichki, kasbiy va ijtimoiy faoliyatga ta'sir qilmaydi. Yengil kognitiv buzilish fiziologik qarish jarayonining namoyon bo'lishi va organik miya kasalligining dastlabki bosqichi bo'lishi mumkin deb aytiladi. O'rtacha kognitiv buzilish bemor tomonidan tan olingan va/yoki boshqalarga seziladigan va ob'ektiv tadqiqot usullari bilan tasdiqlangan, bir yoki bir nechta kognitiv



funktsiyalarning pasayishi bilan namoyon bo'ladi .O'rtacha kognitiv buzilishlar Markaziy asab tizimidagi yoshga bog'liq o'zgarishlar va demansning dastlabki klinik bosqichi o'rtasidagi oraliq holat sifatida qaraladi. Jiddiy kognitiv buzilish deganda turli xil etiologiyalarning kognitiv funktsiyalarining doimiy yoki vaqtinchalik buzilishi tushuniladi, ular oddiy maishiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatda qiyinchiliklarga olib keladi. Jiddiy kognitiv buzilishlarga demans kiradi. Jahon Sog'liqni saqlash Tashkilotining ta'rifiga ko'ra, demans- bu xotira, fikrlash, xulq-atvor va kundalik harakatlarni bajarish qobiliyatining buzilishi bo'lgan sindrom. Demans asosan qariyalarga ta'sir qiladi, ammo bu qarishning odatiy varianti emas. Demans bilan kasallangan 50 millionga yaqin odam bor. Har qanday vaqtda demans bilan 60 yosh va undan katta yoshdagi umumiy aholining ulushi 5 dan 8% gacha. Har yili 10 millionga yaqin yangi holatlar ro'yxatga olinadi va bu ko'rsatkich 2050 yilga kelib uch baravar oshishi kutilmoqda. Demansdan nafaqat azob chekayotgan odamlarga, balki ularga g'amxo'rlik qilayotgan odamlarga, oila va umuman jamiyatga jismoniy, psixologik, ijtimoiy va iqtisodiy ta'sir ko'rsatadi. Kognitiv buzilishlarni aniqlash muammolari aksariyat zamonaviy tadqiqotchilar kognitiv buzilish diagnostikasi bilan bog'liq bir nechta muammolarni aniqlaydilar. Ulardan biri aholining xabari yo'qligi, bu kech davolanishga va shunga mos ravishda kasalliklarni kech aniqlashga olib keladi. Ko'p odamlar xotira va boshqa kognitiv funktsiyalarning pasayishi qarilik va qarilikning normasi deb hisoblashadi. Shuning uchun bemorlar va ularning qarindoshlari o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish qobiliyatlari to'liq yo'qolgunga qadar o'ta og'ir kasalliklarning rivojlanish bosqichigacha shifokor bilan maslahatlashishlari kerak. Ko'rinib turibdiki, buzilishlarning bunday og'irligi bilan ushbu muammolarni keltirib chiqargan morfologik jarayonlarning qaytarilmasligi tufayli bemorlarga yordam berish imkoniyatlari juda cheklangan. Kognitiv buzilishlarni kech tashxislashning yana bir sababi nevrologlar, psixiatrlar, va boshqa mutaxassislik shifokorlari tomonidan ushbu turdagi nevrologik kasalliklar uchun diagnostika usullaridan etarli darajada foydalanilmasligidir. Kognitiv funktsiyalarni neyropsixologik va instrumental diagnostikasining turli xil usullari mavjud, ammo muntazam amaliyotda tergov mutaxassisi ish vaqtining ozgina sarflanishi bilan ko'plab buzilishlarni baholashga imkon beradigan oz sonli skrining usullarini tavsiya etish mumkin. Klinik amaliyotda kognitiv buzilish diagnostikasi Shikoyatlarni baholash. Bemorning unutuluvchanlik, diqqatni jamlashda qiyinchiliklar, aqliy qobiliyatning pasayishi, shuningdek intellektual ish paytida charchoqning kuchayishi haqidagi shikoyatlari unga kognitiv buzilishdan shubha qilishiga imkon beradi. Ushbu alomatlar diqqatni jamlashni, ishlashni va kundalik faoliyatni qiyinlashtiradi. Bunday kasallikga chalingan bemorlarga shifokor vahima qilish kerak emas, bemor yaqinlarini chaqirib ularga ma'lumot berishi kerak. Kognitiv buzilish zamonaviy nevrologiyada yosh va qari insonlarda ko'p tarqalganligi dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Kognitiv buzilishlar barcha sohalarga ta'sir qiladi bemorlarning hayoti, sifatini sezilarli darajada kamaytiradi. Shu munosabat bilan kognitiv buzilishni erta bosqichlarida aniqlash va kerakli choralarni ko'rish yaxshilash kerak. 2. Kognitiv funktsiyalar psixodiagnostikasi metodikalari va ularni o'tkazish, qayta ishlash va natijalarni tahlil qilish Shaxsni psixologik o'rganishda eksperimental metodikalar majmui



qo'llaniladi (S.Ya.Rubinshteyn (1970); B.V.Zeygarnik (1976); V.M.Bleyxer (1976); E.T.Sokolova (1980); L.F.Burlachuk, S.M.Morozov (1989). Lekin bolalar taraqqiyotini psixologik diagnostika qilish metodlariga bag'ishlangan amaliy tavsiyalar juda kam. (I.A.Sikorskiy, 1901; E.Klapared 1911; K.N.Kornilov, 1921; I.V.Kruk, 1983; A.S.Spivakovskaya, 1988). Pedagogika universitetlari va institutlari talabalari uchun pedagogik faoliyat amaliyotida qo'llash mumkin bo'lgan aniq psixologik metodlarni beradigan o'quv qo'llanmalar yo'q. Psixologiya bo'yicha mavjud o'quv qo'llanmalar esa talabalarni psixologik o'rganish metod va metodikalar bilan juda oz darajada tanishtiradi. (V.S.Muxina, 1985; M.V.Gamezo, I.A.Domashenko, 1986). Ilk bolalik davrining psixodiagnostikasi turli yosh davrlarida bola rivojlanishini baholash imkonini beradigan uning psixik taraqqiyot me'yorlariga mos yoki mos emasligini aniqlash, mavjud me'yordan chetga chiqishlarini aniqlash, uni tuzatishning individual choralarini rejalashtirish va oldini olish bo'yicha vositalar va metodlar majmuidan iborat. Turli yosh davridagi bolalar guruhini tekshirishda psixodiagnostika metodikalari o'z xususiyatlariga ega. Masalan, chaqaloqlik davridagi bolalarni tekshirishda sensomotor harakatlarni o'rganishga mo'ljallangan metodlar qo'llaniladi: boshini ushlab turishi, predmetlarni ushlashi, o'tirishi, qayrilib qarashi, predmetning orqasidan ko'z bilan qarashi va boshqalar. (A.Anastazi, 1982). 3 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan bolalarni tekshirishda sodda harakatlarni og'zaki qo'llanmalarni bajarishga qaratilgan topshiriqlar beriladi. Qalam va qog'oz, plastilin va boshqa o'quv vositalari qo'llaniladigan topshiriqlar bola katta bo'lgan sayin qiyinlashtirib boriladi. Bolalarni psixologik tekshiruvda chet el va sobiq ittifoq psixologlari foydalangan an'anaviy metodikalarni ko'rib chiqamiz. Sensomotor ta'sirlanish va diqqatni o'rganish uchun metodikalar. Insonning sensomotor sohasi asosiy nerv jarayonlari harakatchanligi tipini, ixtiyoriy diqqat darajasini, ishga qobiliyatlilik sur'atini xarakterlaydi. Ma'lumki, bola hayotining dastlabki yillarida jismoniy va ruhiy sifatlarining rivojlanishida sensomotor faollik bosh miya faoliyatida shartli reflektor aloqalarning mustahkamlanishiga imkon beradi (Ya.P.Frumkin, S.M.Livshits, 1979). Ular shu bilan birga temperament, iroda, hissiyot xususiyatlarining hamda kognitiv funksiyalarni rivojlanishiga yordam beradi (E.A.Golubeva, 1980; E.B.AYurova, 1986). Masalan, 1-2 yoshli bolalar sensomotor sohasini tekshirishda an'anaviy metodlardan foydalanib, u yoki bu harakat malakalarining qanday shakllanganligiga, ularning ma'lum yosh davridagi o'rtacha ko'rsatkichi qanchalik mosligiga e'tibor beriladi. Ko'pincha bu tadqiqotlar bolalar motor harakat rivojlanishidagi kechikishlarni aniqlashga qaratilgan bo'ladi. Harakat rivojlanishida kechikish mavjudligi keyinchalik bolaning barcha psixik taraqqiyotida kechikish sodir bo'lishining ob'ektiv zamini sifatida qaralishi kerak. Shu bilan birga, erta yurgan bola o'z tengdoshlarini barcha tomondan qoldirib ketadi, deb faraz qilish ham xatodir. Bola hayotining dastlabki ikki yilidagi umumiy jismoniy taraqqiyot bolaning keyingi aqliy taraqqiyotini belgilamaydi (P.H.Mussen, 1987). Bolaning sensomotor sohada rivojlanish darajasi haqida uning atrofidagi turli predmetlar, jumladan, o'yinchoqlar bilan harakat qilish xususiyatlari darak berib turadi. O'yinchoqdan diagnostik qurol sifatida foydalanish uning tevarak-atrofidagi hodisalarni bilishga intilishi va faollik darajasi hamda predmetlardan foydalanishda amaliy

ko'nikmalarning mavjudligini aniqlash imkonini beradi. Kattaroq bolalarni tekshirishda konkret psixologik metodikalardan foydalanish mumkin. Chunki xuddi shu davrdan boshlab, so'zli topshiriqlarni bajarish bo'yicha Yo'l-yo'riqlarni tushuna boshlaydi, unda zarur shaxsiy sifatlar shakllangan, bilishga qiziqish rivojlangan, u kattalar bilan birga eksperimental psixologik tadqiqotlarda nisbatan uzoqroq ishtirok etish holatida bo'ladi. Xotira psixodiagnostikasi Barcha yoshdagi bolalarda xotira juda kuchli rivojlanadi. Kichik bolalar ham vaqt va fazoni yaxshi farqlay oladilar, so'z boyligi ortib boradi. Bularning barchasi bolaning kattalar bilan, tengdoshlari bilan muloqotga kirishishi natijasida sodir bo'ladi. Xotiraning rivojlanishi bola bilan ishlashda ta'limning qaysi metodlari ustunligiga, uni o'rab turgan muhit idrok obrazlari bilan qanchalik «boyligiga» bog'liq. Materialning sezgi organlariga ta'sir etishi, idrok xususiyatlarini hisobga olgan holda ko'rish, eshitish, ushlab ko'rib bilish, hid bilish, ta'm bilish xotiralari ajratiladi. Materialni esda saqlab qolish va uni qayta esga tushirishga bog'liq ravishda harakat, mexanik, obraz (assotsiativ), mantiqiy, hissiy xotiralarga ajratiladi. Ma'lumotni saqlashning uzoqligiga bog'liq ravishda qisqa muddatli (operativ) va uzoq muddatli xotiralar ajratiladi. Ma'lumotni esda olib qolish, inson tomonidan biror maqsad qo'yilmasdan ixtiyorsiz, o'rganilayotgan materialni esda saqlab qolish uchun maqsad qo'yilganda ixtiyoriy esda olib qolinadi. Umumiy xotira olingan materialni esda saqlab qolish, esda saqlash va qayta esga tushirishdan iborat jarayon bo'lib, bu tarkibiy qismlarni doimo rivojlantirishni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1.Современные методы диагностики когнитивных нарушений м.м. Курбанова, А.А. Галаева, Е.В. Стефановская, А.А. Суворкина, Н.М. Алиханов Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Северо-Западный государственный медицинский университет им. И.И. Мечникова» Министерства здравоохранения Российской Федерации, Санкт-Петербург Коллектив авторов, 2020.

2. Когнитивная психология / Р. Солсо. — 6-е изд. — СПб.: Питер, 2006.

3. Когнитивная наука : Основы психологии познания : в 2 т. — Т. 2 / Борис М. Величковский. — М. : Смысл : Издательский центр «Академия», 2006.

4. Когнитивная психология. Учебник для вузов/Под ред. В. Н.Дружи-нина, Д. В. Ушакова. — М.: ПЕР СЭ, 2002.— 480 с.

5.Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. Z. Nishanova, D.Qarshieva, N.Atabaeva, Z.Qurbonova